

STEBUKLINIŲ PASAKŲ PERSONAŽAI VAIKŲ KNYGŲ ILIUSTRACIJOSE: SLIBINAS IR RAGANA

INGRIDA KORSAKAITĖ
Kulūros ir meno institutas,
Tilto g. 4, 2001 Vilnius, Lietuva

Iliustruoti pasakų leidiniai sudaro didelę ir reikšmingą vaikų knygų dalį, pirmiausia apimančią folkloro kūrinius ir jų siužetais bei motyvais paremtas literatūrines, stilizuotas bei eiliuotas pasakas. Ypatingą vietą užima „archaiškiausios ir meniškiausios pasakos – stebuklinės“¹. Nepaprasti jų motyvai ir personažai žadino dailininkų fantaziją, įkvėpė daugybę išraiškingų lietuvių iliustracinės grafikos kūrinių.

Koks pasakų tematikos iliustracijų ir folklorinės medžiagos santykis? Kiek dailininkas remiasi pačiu pasakos tekstu, kiek platesne vaizdine tradicija, ikonografiniais šaltiniais? Koks šiuo atveju iliustruotojo vaizduotės, interpretacinių sugebėjimų, individualios meninės raiškos vaidmuo? Kokie stebuklinių pasakų personažai bei motyvai dažniausiai vaizduoti lietuvių iliustracijose, kurie iš jų būdingiausi ir meniškiausi? Kurios pasakos sulaukė daugiausia iliustruotojų ir formavo tam tikrą ikonografinę tradiciją? Kokie svarbiausi vieno ar kito lietuvių iliustracijų personažo savitumai, kokie bendrumai ir skirtumai, palyginti su kitų tautų šio žanro ir tematikos kūriniais? Norint atsakyti į visus šiuos klausimus ir geriau suvokti aptariamų iliustracijų turinį bei prasmę, pirmiausia reikia bent bendriausiais bruožais apibūdinti pačias stebuklines pasakas ir jų personažus.

Folkloristikos mokslas, įvairūs tyrinėtojai skirtingai aiškina istorines šių pasakų ištakas, paplitimą, žanrines ypatybes, struktūrą ir prasmę, klasifikuoja jas pagal siužetą, tipiškus motyvus, pagrindinius veikėjus. Pricita prie bendrų išvadų, vienaip ar kitaip siejant stebuklinės pasakos genezę su apeigomis bei mitais, išskiriant svarbiausius pasakų tipus ir personažus.

Stebuklinėje pasakoje, pasak Donato Saukos, „vyksta įvairių praktinių, įprastinių interesų susikirtimas su fantastiniais išbandymais, su nepaprastų kliūčių, uždavinių ir savo ruožtu nepaprastos pagalbos stebukline sfera“². Stebukliniai maginiai pasakos elementai pirmiausia ir liudija archainę jų kilmę, susijusią su iniciacijos apeigomis, archajine vestuvių simbolika, senoviniu nekrokultu. Tokie yra siužetai apie sunkius išbandymus ir kovą su antgamtiniais, maginę galią turinčiais priešininkais, miti-

¹ *Kerbelytė B.* Liaudies pasakos prasmė. Vilnius: Mokslas, 1986. P. 4.

² *Sauka D.* Tautosakos savitumas ir vertė. Vilnius: Vaga, 1970. P. 49.

nėmis pabaisomis, milžiniais, žmogėdromis, raganomis, burtininkais, velniais. Nemažiau archajiškos yra pasakos apie vedybas su nepaprastos, dažniausiai zoomorfinės prigimties žmona ar vyru.

Aptariant stebuklinių pasakų iliustracijas, vizualia forma išreiškiančias jų turinį, svarbiausias analizės objektas yra veikėjai, kuriems ir folkloristai skiria daug dėmesio. Pasakos net grupuojamos pagal jose įvardytus sąlygiškai tautosakininkų pavadintus personažus. Sakysim, išskiriamos pasakų apie pamotę ir podukrą, trečią brolių, slibino užmušėją, ir kiti tipai. Rusų folkloristas Vladimiras Proppas, struktūralistiniu metodu tyrinėdamas pasakas, veikale „Pasakos morfologija“ pagal veikėjų funkcijas, t. y. jų poelgius, reikšmingus veiksmo eigai, išskyrė septynias pagrindinių personažų kategorijas: antagonistas (kenkėjas), dovanotojas, pagalbininkas, karalaitė ir jos tėvas, siuntėjas, herojus ir pseudoherojus³. Daugumoje stebuklinių pasakų iš visų personažų ryškiausiai išsiskiria herojus ir jo priešininkas (antagonistas, kenkėjas, antipodas, antiherojus). Jų konfliktas sudaro pasakos siužeto branduolį, o paveikslai kuriami kontrasto principu.

Pasakose personažai atsiskleidžia pirmiausia per jų veiksmus, fantastinius nuotykius ir stebuklinius įvykius, per siužeto vingius, situacijų kartojimus. Išorinė jų charakteristika paprastai esti labai lakoniška, paminimas vienas kitas, dažniausiai kaniškas, išvaizdos bruožas, atributas. Todėl pasakos iliustruotojui tenka pasikliauti daugiausiai savo vaizduote arba žvalgytis į ankstesnę vieno ar kito personažo ikonografiją.

Lietuvių stebuklinių pasakų ir joms giminingų literatūros kūrinių iliustravimo raidoje susiformavo gana turtinga personažų-antagonistų, ypač raganos ir slibino, vaizdavimo tradicija. Šių personažų atvaizdus pirmiausia ir aptarsime.

Slibinas

Vienas iš universaliausių tiek pasaulio tautų mitologijoje, tikėjimuose, tiek folklore yra sudėtingas ir nevienareikšmis slibino arba drakono, lietuvių pasakose dažnai vadinamo smaku, vaizdinys. V. Proppas, plačiai išnagrinėjęs šio vaizdinio genezę, plėtotę, lokalizaciją ir ypatybes, teigia, kad „slibino išvaizda susiformavo vėliau negu jo funkcijos“, o vaizdinio įsigalėjimą sieja su senųjų valstybių – Egipto, Babilono, Indijos, Kinijos, antikinės Graikijos epochomis⁴. Mituose slibinas paprastai simbolizuoja pirmųjų chaoso, stichiškas, nepavaldžias žmonėms ir priešiškas dievams jėgas, Biblijoje – blogį, Šėtoną, o legendose ir pasakose turi konkretesnes funkcijas – sergsti lobį, pagrobtą karalaitę, reikalauja sau duoklės – aukos suryti arba vesti. Tiek senovės Rytuose, tiek antikos ir viduramžių Europoje žinomi drakono nugalėtojo mitai, kuriuose ši pergalė laikoma didžiausiu herojaus žygdarbiu. Tačiau kai kuriose Rytų šaly-

³ Propp V. Морфология сказки. Москва, 1969. С. 72–73.

⁴ Propp V. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград, 1986. С. 245–246.

se (Kinijoje, Japonijoje) drakonas garbinamas ir kaip sėkmę lemianti, nuo demonų sauganti, aktyviosioms dangaus jėgoms atstovaujanti ambivalentiška būtybė, nešanti tiek palaimingą lietu, tiek stichines nelaimes – potvynius ar sausrą. Beje, geradėjiškos slibino funkcijos – vienos iš pačių archaiškiausių.

Įvairių tautų mitologijoje slibinas išvaizduojamas kaip fantastinė pabaisa, mišri būtybė (daugelio gyvūnų – driežo, krokodilo, gyvatės, žuvies, panteros, liūto, paukščio hibridas), dažnai sparnuotas ir keliomis galvomis. Labiausiai paplitęs – roplio ir paukščio junginys. Slibinas siejamas su keturiais svarbiausiais elementais – žeme, oru, ypač vandeniu ir ugnimi. Ir lietuvių pasakų slibinas gyvena mariose, ant aukšto kalno, padangėse arba, atvirkščiai, požeminiame urve, skraido ir spjaudo ugnimi ar vandeniu.

„Lietuviškam slibinui trūksta etnografinių bruožų [...] Slibino paveikslas pasakojė, daugiau negu kuris kitas mitologinis personažas, tvirtai remiasi visų pirma tarptautine folkloro tradicija,“ – rašo D. Sauka⁵. Tą patį galima pasakyti ir apie jo atvaizdą lietuvių tautodailėje, ypač paplitusių liaudies skulptūros, grafikos bei tapybos kūriniuose, vaizduojančiuose šv. Jurgį. Tai populiaria viduramžių legenda paremtas ir daugelio Europos tautų pamėgtas siužetas apie riterį, nukovusį slibiną ir išgelbėjusį karalaitę. Perkeltine prasme legenda reiškė krikščionių tikėjimo pergalę prieš stambeldystę. Sauka nurodo, kad ši legenda „galėjo turėti tiesioginį poveikį visam europinės pasakos „Slibino užmušėjas“ tipui – dabar šitą poveikį sunku atskirti nuo kitų senesnių orientalistinių, antikinių ir naujesnių – viduramžiškų šalti jų“⁶.

Lietuvių tautodailėje slibinas paprastai vaizduojamas kaip didžiulis keturkojis roplys su šikšnosparnio (arba paukščio) sparnais ir suriesta uodega, kartais užsibai-giančia geluonimi. Į jo nasrus sminga šarvuoto raitelio ietis. Šalia kai kada dar yra karalaitė ir jos pilis. Šis lietuvių liaudies kultūroje įsitvirtinęs pergalingos karžygio kovos su slibinu motyvas pasikartoja ir daugelyje minėtojo tipo pasakų iliustracijų. Tik pasakose (ir jų iliustracijose), kitaip negu tautodailėje, slibinas dažniausiai turi kelias galvas, nes galvų skaičius (3, 6, 9 ir daugiau) čia yra pagrindinis ir vos ne vienintelis konkrečiai nurodomas hiperboliškas pabaisos išvaizdos bruožas. Tos galvos pražiotais nasrais – hipertrofuotas rijimo įvaizdis⁷.

Pasakų tekstas teikia minimalių žinių apie slibino išorę, kur kas vaizdžiau nuskaidomos jo pasirodymo aplinkybės, ryškinančios fantastinei pabaisai būdingą veiksmo ekspresiją: atskrenda, išrėplioja iš vandens, sukeldamas vėją, spjaudydamas ugnimi, švirksdamas vandenį. Vis dėlto teisingas Proppas, teigdamas: „Mes žinome, kaip atrodo slibinas, bet žinome tai ne iš pasakų. Jeigu mes norėtume nupiešti slibiną vien remdamiesi pasakų medžiaga, tai būtų keblu“⁸. Savo ruožtu galėtume pridurti, kad kaip tik

⁵ Sauka D. Tautosakos savitumas..., p. 68.

⁶ Ten pat, p. 72.

⁷ Пропп В. Исторические корни..., с. 247.

⁸ Ten pat, p. 216.

dažnai dar vaikystėje matytos pasakų iliustracijos pirmiausia ir formuoja mūsų sąmonėje slibino vaizdą.

Kaip minėjome, vienas iš lietuvių iliustracijų slibino ikonografinių šaltinių yra tautodailė. Liaudišką viengalvį „smaką“ yra vaizdavę tie dailininkai, kuriems liaudies menas apskritai turėjo didelį poveikį – Albina Makūnaitė (pasakos „Paikutis“ iliustracija iš rinkinio „Gulbė karaliaus pati“, 1963), Vytautas Valius ir Aspazija Surgailienė (pasakos „Kitą kartą tėvas turėjo vieną sūnų“ iliustracijos Simono Daukanto „Žemaičių pasakų“ 1965 ir 1985 leidiniuose). Beje, Valius ir Surgailienė slibino pavidalą čia suteikė jokiais išorės bruožais neapibūdintai baidyklei, „baisėlei“, į kurią pasakoje buvo paversta mergaitė.

Visi šie dailininkai yra vaizdavę ir daugiagalvius slibinus: Makūnaitė – to paties rinkinio pasakos „Devynгалvis“ iliustracijoje, Surgailienė – „Žemaičių pasakų“ ir pasakos „Du broliai“ (1972) viršeliuose, Valius – „Lietuviškų pasakų“ (1976) viršelyje, priešlapiuose ir iliustracijoje.

Ypač išmoningai slibiną piešia Surgailienė, suteikdama jam vis kitokį pavidalą, įvairiai komponuodama dekoratyviai stilizuotas jo kūno dalis, čia roplio, čia žvėries galvas. Suplokštintose statiškosiose kompozicijose drauge su fantastine pabaisa dailininkė piešia ir kitus „Slibino užmušėjo“ tipo pasakų personažus. „Žemaičių pasakų“ viršelyje – tai karalaitė, rinkinio „Senelių pasakos“ (1972) iliustracijoje – raitas karžygis, primenantis liaudišką šv. Jurgio motyvą. Beje, raitelis šio siužeto lietuvių iliustracijose piešiamas retai, herojus dažniausiai vaizduojamas be žirgo. Kompozicinė minėtosios „Senelių pasakų“ iliustracijos sandara atvirkščia negu tautodailėje: slibinas – viršutinėje sąlygiškos dvinarės kompozicijos dalyje, raitelis – apatinėje. „Dviejų brolių“ iliustracijoje vaizduojami visi trys personažai – slibinas, kardu užsimojęs herojus ir liaudišką ikonografinį įvaizdį atkartojanti karalaitė prie pilies.

Apibendrinta, dekoratyviai supaprastinta Surgailienės iliustracijų forma primena tautodailės meninę raišką. Kita vertus, puošnios, ryškių lokalinių spalvų kompozicijos, į ornamentišką visumą jungiančios fantastinę pabaisą ir žmonių figūras, žvėrių, paukščių, augmenijos motyvus, atspindi teratologinės ornamentikos ir apskritai viduramžių miniatiūros poveikį. Pažymėtina, kad Europos dailėje vienas iš seniausių slibino ikonografijos šaltinių kaip tik yra romaninių ir gotikinių bestiarijų iliustracijos.

Daugelis pasakų iliustruotojų piešė kulminacinį aptariamo siužeto momentą – grumtynes su slibinu. Bene pirmasis lietuvių vaikų knygoje jas pavaizdavo Kazys Šimonis, iliustruodamas Stasio Tijūnaičio redaguotas „Mūsų pasakas“ (1930, IV kn.), tačiau slibino nukirstomis galvomis pavidalas čia dar labai neraiškus.

Gana įspūdingai realistiška detalizuota maniera fantastinių kautynių sceną piešia Adolfas Vaičaitis pasakos „Užburta mergaitė ir slibinas“ Jono Balio parengtame leidinyje „Lietuviškos pasakos“ (1944) iliustracijoje. Herojus, plikom rankom susikibęs su slibinu, čia labiau panašus į žveją negu į pasakų karžygį, o pati antgamtinė pabaisa nupiešta lyg iš natūros, trumpučiais vingriais štrichais įtaigiai perteikiant

D. Kauno straipsnio iliustracijos

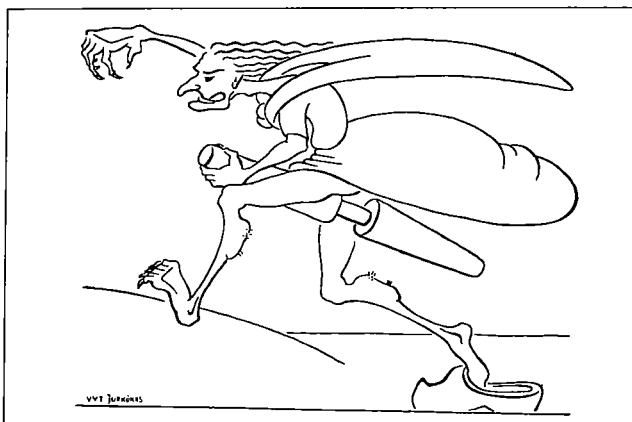

Puošniausias XVII a. Karaliaučiaus lietuviškos knygos frontispisas – Gottf. Tillgnerio vario raiziny su lietuvišku įrašu (Kleinas, Danielius. Naujos Giesmiu Knigos. 1666)

Gottf. Tillgnerio raižytas Danieliaus Kleino lietuviško giesmyn-
 „Naujos Giesmiu Knigos“ (1666) antraštinis lapas

I. Korsakaitės straipsnio iliustracijos

Dail. V. Jurkūnas. Rinkinio „Seku seku pasaką“ (1932) iliustracija

Dail. A. Steponavičius. K. Kubilinsko eiliuotų pasakų rinkinio „Varlė karalienė“ (1979) iliustracija

Dail. A. Vaičaitis.
„Lietuviškų pasakų“ (1945) iliustracija

Dail. S. Eidrigevičius.
Liaudies pasakos „Devyni broliai
ir jų sesuo Elenytė“ (1985)
iliustracijos fragmentas

kiekvieną žvynelį, daugybę kirbančių čiuptukų, smulkiausių dantukų, kuriant bendrą judrų fantastinio roplio vaizdą.

Šeštajame dešimtmetyje Lietuvos vaikų knygų iliustracijose įsigalėjusios natūralistinės akvarelės varžė kūrybiškesnį pasakų personažų interpretavimą, kaustė fantaziją. Todėl ir slibino paveikslas dažniausiai buvo neišraiškingas. Būdinga Ievos Naginskaitės akvarelė – pasakos „Žirnis, šunlupys ir girtuoklis“ iliustracija (Daukanto „Žemaičių pasakos“, 1955), kurioje išskirta valstietiška vyžoto, kuoka užsimojusio herojaus figūra ir karalaitė lietuvių tautiniais drabužiais. Dailininkei, regis, nerūpėjo visas slibino atvaizdas, ir jo charakteristika sutelkta trijų gana nerišliai komponuotų galvų piešinyje. Vytauto Palaimos iliustruoto pasakų rinkinio „Užburta karalystė“ (1957) viršelyje irgi dominuoja herojaus ir surakintos karalaitės figūros, o ugnimi spjaudančio slibino galvų siluetai iš viso pavaizduoti fragmentiškai.

Iš šeštajame dešimtmetyje vaikų knygose vaizduotų kovos su slibinu motyvų didesniu meniškumu išsiskiria Reginos Ulbikaitės piešinys Tijūnaičio parengtų „Mūsų pasakų“ (1958) aplankale. Dailininkė išraiškingai priešpriešina milžinišką, iš marių išrėpliojančią, vandens čiurkšles švirksčiančią trigalvę pabaisą ir mažytę, kardu švytuojančio herojaus figūrėlę. Lietuvių pasakose labiausiai paplitęs „vandens smakas“ ir iliustruotojų dažnai vaizduojamas prie vandens.

Slibinas, kaip viena iš ryškiausių pasakų fantastiką atspindinčių būtybių, be to, išraiškinga vizualiniu požiūriu, ne kartą yra pieštas pasakų leidinių viršeliuose, aplankaluose. Čia jis apibendrina ir daugeliui pasakų būdingą blogio, antgamtinio priešininko, kurį įveikia herojus, idėją. Be minėtų Surgailienės, Palaimos, Ulbikaitės kūrinių, viršeliuose slibiną yra piešę Valius, Birutė Žilytė, Rima Stasiūnaitė ir kt.

Valiaus iliustruotame „Lietuviškų pasakų“ leidinyje, kurį iš Jono Basanavičiaus rinkinių vaikams parengė Jonas Stukas, slibino įvaizdis yra svarbus išorinio knygos apipavidalinimo leitmotyvas, pakartotas ir keliose spalvotose iliustracijose. Viršelio, priešlapių ir šių iliustracijų kompozicijose, kaip ir visoje knygoje, dailininkas kuria apibendrintą, paslaptinę pasakos pasaulį. Tarsi amžiu sutemose skendi senovinių pilių kuorai, priešpriešinamos padangių „smako“ ir chtoniškojo velnio valdos. Pasikartojantys motyvai mainosi čia šiltų, čia šaltų spalvų atšvaituose. Valius keleriopai piešia slibino išvaizdą. Bene originaliausias jis priešlapiuose – ne tik daugiagalvis, bet ir daugiasparnis. Tik vienoje iliustracijoje drauge su antagonistu slibinu vaizduojamas ir tradicinis jo nugalėtojas – raitas karžygis.

Lietuvių dailininkai daug kartų piešė slibiną pasakos „Devyniabrolė“ ir jos versijų iliustracijose. Nors kai kuriose iš jų irgi vaizduojama (brolių) kova su slibinu, svarbesnis yra kitas slibino, persekiojančio devyniabrolę, motyvas. Įvairių iliustruotojų kūriniai rodo, kaip skirtingai galime interpretuoti tą pačią pasaką, jos siužetą ir personažus.

Makūnaitės iliustruotoje knygelėje „Devyniabrolė“ (1948) dominuoja etnografiniai kaimo buities motyvai, o antgamtinio devynagalvio personažas nėra deramai iš-

ryškintas. Tai, kaip minėjome, buvo būdinga tuo metu diegiamai subuitintai stebuklinių pasakų interpretacijai.

Jonas Steponavičius bemaž tuo pačiu metu išėivijoje sukurtai pasakos „Devynių brolių sesuo ir devyngalvis“ iliustracijai Antano Giedriaus parengtame ir Vokietijoje išleistame rinkinyje „Tėvėlių pasakos“ (1947) pasirinko kovos motyvą. Neįprastos raudonos spalvos slibinas gyvatės galvomis ir mojuojantys kalavijais, senovės lietuvių karžygius primenantys broliai išėivijos skaitytojui galėjo kelti aktualias istorines asociacijas. Ar tik raudonas slibinas nėra sietinas su sovietų okupacijos įvaizdžiu, o karžygiai – su miško broliais? Turbūt neatsitiktinai ši pasaka buvo populiarai išėivijoje, įtraukiama į tautosakos rinkinius. Ados Korsakaitės iliustruotame 1958 m. Niujorke Stepo Zobarsko anglų kalba išleistame lietuvių liaudies pasakų rinkinyje yra ir „Devyniabolės“ iliustracija, vaizduojanti slibiną ir medin įvartytą herojė. Tą patį motyvą piešė ir Birutė Bulotaitė Čikagoje išleistų Giedriaus „Tėvų pasakų“ (1972) iliustracijoje.

Aptariamos pasakos popoliarumą išėivijoje patvirtina ir 1953 m. Čikagoje vaikų laikraščio „Tėviškėlė“ redakcijos išleista knygelė „Devyniabolė“, kuriai iliustracijas nupiešė penkiolikmetis Kęstutis Zapkus, vėliau tapęs žymiu dailininku. Sodrūs, ekspresyvūs jaunojo iliustruotojo piešiniai, viršelyje ir daugelyje iliustracijų vis kitais raskursais vaizduojamas devyngalvis puikiai perteikia dramatišką pasakos vyksmą.

Metaforiškai devynių brolių seselės ir slibino motyvą atskleidė Žilytė rinkinio „Negirdėtos neregėtos pasakos“ (1961, sudarė B. Kerbelytė) viršelyje. Mažyčio, greičiau juokingo negu baisaus devyngalvio piešinys tėra antagonisto ženklas, simbolis, tik papildantis lyrišką sesers su devyniom meduolinėm širdelėm krūtineje įvaizdį.

Įspūdinga Irenos Žviliuvienės „Devyniabolės ir devyngalvio“ iliustracija-atlanka stebuklinių pasakų „Gyvasis vanduo“ (1989, sudarė Kerbelytė) rinkinyje. Vienoje atlankos pusėje vos telpa milžiniški slibino nasrai, kitoje kyla didžiulis medis su mažyte, vaivorykštės įsitvėrusia devyniabolė viršūnėje. Pabaisos nasrų didumą ryškina po jais nusidriekęs miniatiūrinis kraštovaizdis, kuriame medžiai daug smulkesni už slibino dantis. Lietuvių iliustracijose tikrai dar niekada nebuvo taip vaizdžiai perteiktas kosminis slibino mastas, jo, kaip mitinio stichinių dangaus jėgų įsikūnijimo, paveikslas.

Kęstučio Kasparavičiaus slibinas Oskaro Milašiaus pasakos „Devyni broliai ir sesuo“ iliustracijose iš tais pačiais metais kaip ir „Gyvasis vanduo“ išleisto Milašiaus rinkinio „Lietuviškos pasakos“ (1989) visiškai kitoks negu Žviliuvienės. Tai tvirtai ant žemės stovinti, tarp miško medžių įsisukusi pabaisa. Detaliu, apimtį modeliuojančiu piešiniu dailininkas kruopščiai piešia bjaurų, raumeningą, rausva oda aptemptą slibino kūną, lyg norėdamas įtikinti, kad jis tikrai egzistuoja. Kita vertus, ne tik devyngalvis baisūnas, bet ir miniatiūrinė medyje sėdinčios sesers figūrėlė, ir už ją didesnis raibas paukštis kuria kad ir labai apčiuopiama, bet nerealaus pasaulio įspūdjį.

Paminėtinas Ramunės Vėliuvienės sukurtas retesnis slibino, kaip lobio saugotojo, įvaizdis Norberto Vėliaus sudarytame mitologinių sakmių rinkinio „Sužeistas vė-

jas“ (1987) antraštiniame lape ir skyriaus „Užburti lobiai“ iliustracijoje. Būdinga, kad ir čia jis įdėtas antraštiniame lape, nors lietuvių sakmėse slibinas retai minimas.

Sparnuoto slibino trimis arkliai galvomis vinjetė puošia ir Čikagoje išleistų įvairių tautų pasakų rinkinio „Sidabro lietus“ (1990) antraštinį lapą. Šiam Vlodo Civinsko sudarytam ir Vytauto O. Virkau apipavidalintam leidiniui dar šeštojo dešimtmečio pradžioje iliustracijas sukūrė Romas Viesulas, slibino motyvą pasirinkęs į rinkinį įdėti ir davusiai jam pavadinimą lietuvių pasakai iliustruoti.

Slibino įvaizdžio universalumą liudija ir kiti lietuvių dailininkų iliustruoti pasaulio tautų pasakų leidiniai. Ne vieno iš jų iliustracijose ir apipavidalinimo elementuose vaizduojamas slibinas. Čia jis įgauna tam tikrų vienai ar kitai tradicijai būdingų šio motyvo ikonografijos bei stiliaus bruožų. Dažniau piešiamas skrendantis dangaus slibinas, nors netrūksta ir herojaus kovos su vandens slibinu vaizdų. Ne kartą slibinas vaizduotas ir šių leidinių viršeliuose.

Ugnimi spjaudančio viengalvio drakono ir rytietiško tipo herojaus dvikovą ryškiomis spalvomis Rytų miniatiūrų dvasia piešia Lilija Tulytė azerbaidžaniečių pasakų rinkinio „Surūdijęs kardas“ (1972) viršelyje. Hiperboliškai kovos motyvą pateikia Rima Stasiūnaitė moldavų pasakų rinkinio „Sibiro karalystė“ (1985) viršelyje, kuriame komponuojama tik milžiniška pabaisos galva ir kardu mosuojantis herojus jos nasruose, o žvynuota uodega – jau ketvirtojo viršelio pusėje. Išmoningai, dekoratyviai stilizuotas dangaus slibinas yra dar keliose Stasiūnaitės sukurtose šio rinkinio iliustracijose.

„Vagos“, vėliau „Vyčio“ leidyklų leistoje „Pasaulio pasakų“ serijoje dekoratyviai traktuotas slibino motyvas ne kartą pasirinktas priešlapiams apipavidalinti. Smulkiu ažiūriniu piešiniu ornamentiška nupiešti viengalviai žvynuoti drakonai puošia Irenos Guobienės iliustruotų persų pasakų rinkinio „Migdolo medis“ (1982) ir Vytauto Lisausko – mongolų pasakų „Medžiotojo sūnus“ (1984) priešlapius. O Vytautas Jurkūnas (jaunesnysis) austrų pasakų rinkinio „Septynios stirnos“ (1988) priešlapiuose komponuoja susiraičiusį gyvatės pavidalo slibiną nukirsta galva. Šio rinkinio pasakos „Žirklių galąstojo sūnus“ iliustracijoje tradiciškai pavaizdavęs herojaus kovą su sparnuotu septyngalviu slibinu, anksčiau, iliustruodamas slovākų pasakų rinkinį „Mahulena aukso mergelė“ (1983), dailininkas bandė vaizduoti slibiną humoristiškai. Viktoras Bakšys anglų pasakos „Lemtono slibinas“ iš rinkinio „Stebuklingas ragas“ (1984) iliustracijoje stengėsi perteikti istorinį viduramžių koloritą. Šarvuotas riteris pilies fone čia kaunasi su jį apsvijusia, didžiulį driežą primenančia pabaisa. Silva Deltuvienė Voitech Martyneko pasakos „Kova su trimis slibinais“ (rinkinys „Gyvačių karaliaus dovana“, 1985) iliustracijoje priešpriešina mažytę raito herojaus figūrėlę ir žalią trigalvę pabaisą išsprogusiomis akimis.

Galėtume dar ilgai vardyti įvairiausių slibino pavidalus lietuvių dailininkų sukurtose pasaulio pasakų iliustracijose, viršeliuose ir antraštiniuose lapuose, vinjetėse ir atsklandose. Būdinga, kad ir minėtos serijos leidybiniam ženklui pasirinktas trigalvio slibino, kaip tipiško stebuklinių pasakų personažo, piešinys (autorius Kazimieras Paškauskas).

Nors dauguma lietuvių iliustruotojų gana išradingai, kiekvienas savaip kuria slibino atvaizdą, nekartoja vienas kito ir vengia stereotipo, tačiau nuo tradicinio vaizdinio labiau nutolusių piešinių, be to, dar pasižyminčių ypatingu meniniu išraiškingumu, nėra daug.

Originalumu išsiskiria Broniaus Leonavičiaus ir Gintaro Gesevičiaus sukurti slibino paveikslai šiuolaikinės lietuvių vaikų poezijos iliustracijose. Leonavičius, iliustruodamas Martyno Vainilaičio mitologinę pasaką „Bruknelė“ (1991)⁹, kupiną folklorinių įvaizdžių ir intonacijų, į poetišką, mitinėmis būtybėmis knibždančią miško-raisto erdvę įtraukė ir lakų slibino pavidalą. Tai pakilusi virš pelkynų mišri būtybė – gyvatė su žaliaakio katino galva, plunksnų sparnais ir ilgom paukščio kojom.

Gesevičiaus sukurta trigalvė pabaisa Sigito Gedos dramatinės poemėlės „Užburtoji mergaitė ir slibinas“ iliustracijoje iš rinkinio „Karalaitė ant svarstyklių“ (1989) yra pusiau slibinas, pusiau žmogus. Jo krūtinę ir rankas dengia drabužis, o visose skirtingose galvose nevienodas akių skaičius. Svarbus ir, regis, kitų lietuvių dailininkų dar nevaizduotas folklorinis šio slibino atributas – jo mirtį slepiantis kiaušinis.

Slibino motyvas plėtojamas ir kitų Baltijos kraštų vaikų knygų iliustracijose. Originali, ryškiu nacionaliniu koloritu nuspalvinta šio motyvo interpretacija atsiskleidžia žymaus estų dailininko Heraldo Eelmos pieštose Fridricho Reinoldo Kreicvaldo „Šiaurės drakono“ (1981) iliustracijose¹⁰. Tradiciškiau galingą, priešistorinius roplius primenantį slibiną vaizduoja jaunesnės kartos estų dailininkas Joanas Tammsaaras pasakos „Grybų karalius“ iliustracijoje iš 1985 m. Maskvos leidyklos „Raduga“ išleisto Pabaltijo respublikų pasakų leidinio¹¹. Visai kitokį nediduko slibino paveikslą žaismingai kuria žinomas latvių grafikas Gunaras Krollis, iliustruodamas tame pačiame leidinyje įdėtą latvių pasaką „Baltasis elnias“. Tai tik keli būdingi, vienaip ar kitaip su lietuvišku kontekstu susiję estų ir latvių dailininkų sukurti slibino atvaizdai.

Grįžtant prie lietuvių vaikų knygų iliustracijų, galima teigti, kad jose vaizduojamas slibinas yra vienareikšmis piktašias, herojui priešiškas antgamtinės jėgos įkūniantis personažas. Dažniausiai piešiama dramatiška herojaus ir slibino kova, tik kartais priešininkas rodomas jau įveiktas, nukirstomis galvomis. Šiuo požiūriu pasakų slibino vaizdavimas skiriasi nuo lietuvių tautodailėje paplitusio šv. Jurgio motyvo, akcentuojančio herojaus pergalę prieš pabaisą. Slibino išvaizda iliustracijose gana įvairi. Jis piešiamas viena ir keliomis galvomis, su sparnais ir be jų, ropojantis ir skrendantis. Savo galva (-omis) ir nasrais, kaip matėme, jis primena gyvatę, krokodilą ar driežą,

⁹ Nors B. Leonavičiaus iliustruota M. Vainilaičio „Bruknelė“ išleista 1991 m., jos iliustracijos, sukurtos 1982–1984 m., jau buvo rodytos knygos meno trienalėje Vilnius'84.

¹⁰ Už „Šiaurės drakono“ iliustracijas H. Eelma apdovanotas Knygos meno trienalės Vilnius'81 premija.

¹¹ Šis leidinys (pavadinimas rusų k. *Сказки народов Прибалтики*) 1985 m. buvo išleistas japonų, 1987 m. – lenkų, 1988 m. – vokiečių ir kt. kalbomis. Latvių pasakas iliustravo Gunaras Krollis, estų – Joanas Tammsaaras, lietuvių – Vanga Gedmantaitė.

plėšrų žvėrį ar priešistorinį roplį, net katiną ar arklį. Vaizduojamo slibino dydis taip pat įvairus – jis gali būti ir šimteriopai, ir tik vos vos didesnis ar net mažesnis už herojų. Tačiau dažniausiai, kaip ir tautodailėje, lietuvių iliustracijų slibinas nėra labai didelis.

Be herojaus (-jų) kovos su slibinu, lietuvių dailininkai ne kartą vaizdavo seserį persekiojančio slibino motyvą. Šio siužeto iliustracijose sesuo dažniausiai sėdi medyje, kurį puola ar graužia slibinas. Vis dėlto nuoseklesnė tokio motyvo ikonografijos tradicija neusiformavo.

Iš lietuvių dailininkų, sukūrusių meniškiausius, savitus ar tiesiog išpūdingus pasakų slibino paveikslus, pirmiausia paminėtini Surgailienė, Vaičaitis, Leonavičius, Žvilnienė, Stasiūnaitė, Kasparavičius.

Ragana

Ragana – vienas iš seniausių, sudėtingiausių ir prieštaringiausių pasakos vaizdinių, kuriame sumišai jungiasi skirtingų epochų, tikėjimų, istorinių realijų atgarsiai. Pasakų ragana gali būti ir kenkianti (kenkėja), ir padedanti (dovanotoja), antgamtiškų savybių bei galių turinti būtybė. Lietuvių pasakose ragana daugiausia atlieka antagonisto vaidmenį, o ragana dovanotoja gana retas personažas. Senesnės kilmės padedančioji ragana yra išlaikiusi mitinių moteriškos dievybės požymių, siekia matriarchato laikus. Marija Gimbutienė raganos vaizdinį laiko demonizuotu ir degraduotu Senojoje Europoje garbintos mirties ir atgimimo deivės reliktu¹². V. Proppo, plačiai analizavusio įvairialytį raganos vaizdinį, nuomone, svarbiausius archajinius jos bruožus, zoomorfinio pavidalo liekanas, kanibalizmą galima paaiškinti ryšiu su iniciacijos apeigomis. Šis ryšys, pasak Proppo, ir lėmė raganos, kaip tų apeigų, simbolizuojančių laikiną mirtį, bei paslaptingos jų atlikimo vietos, tapatinotos su įėjimu į mirusiųjų karalystę, sergėtojos funkcijas¹³.

Archajišką vaizdinio kilmę rodo ir pasakų raganos aplinkos ypatumai. Paprastai ji gyvena atokiose, žmonių negyvenamose vietose, svetimoje, nekultūrinėje aplinkoje: miške, saloje, ant kalno arba požemio pasaulyje. Įprasčiausia lokalizacija – miško trobelė, kitų tautų folklore turinti ypatingų požymių: stovi ant vištos kojų (rusų pasakose), padengta meduoliais vaikams privilioti (vokiečių pasakose). Vėlesnio laikotarpio kaimo buities realijos – krosnis, ližė, piesta, šluota, žarsteklis ir kt. – tapo svarbiausiais raganos atributais. Raganos ryšys su ugnimi (kūrena krosnį, guli ant krosnies, kepa ar verda žmogieną), tyrinėtojų nuomone, irgi patvirtina archajiškas šio vaizdinio ištakas.

Įvairiopi raganos ryšiai su gyvūnais, su kuriais ji dažnai vaizduojama. Iš naminių gyvulių tai pirmiausia katinas, taip pat kalaitė, ožys, kiaulė, kurią pasikinkiusi ragana važiuoja geldoje. Archajiškas raganos, kaip miško šeimininkės, žvėrių ir paukščių valdytojos, vaizdiny būdingesnis slavų pasakoms. Lietuvių tautosakoje žvėrys dažniau

¹² Gimbutas M. The Civilization of the Goddess. San Francisco, 1991. P. 243–244.

¹³ Пронн В. Исторические корни..., с. 52–110.

padeda herojai negu antipodui. Iš naktinių skraiduolių raganos draugėje būna pelėda ir šikšnosparnis.

Pasakų ir ypač sakmių raganų vaizdinyje pėdsaką paliko viduramžiais įsigalėję įsitikinimai, kad jos neišsидуodamos gyvena tarp žmonių, magijos būdu gali paveikti žmones ir gyvulius, yra sudariusios sutartį su nelabuoju ir naktimis skraido į raganų susitikimus.

Viena iš bendrų magiškų sakmių ir pasakų raganos savybių yra ypatingas judėjimo būdas – gebėjimas greitai lėkti, skristi. Pakilti virš žemės jai padeda magiškomis priemonėmis virtę buitiniai daiktai – šluota, ližė, kočėlas, žarsteklis, pečšluostė, piesta arba paprastas pagaikštis, lazda, rąstas. Lekianti ragana įvairių tautų iliustracijose dažniausiai vaizduojama apsižergusi šluotą. Ši apskritai yra bene labiausiai paplitęs jos atributas. Kerbelytė teigia, kad „fantastinis skrendančios/joančios ant šluotos, pagaikščio ar kitokios lazdos raganos vaizdinys remiasi tikrove“, ir sieja minėtąsias magiškas priemones su realiais praeityje egzistavusiais papročiais, burtais, vestuvių ir kalendorinių švenčių ritualais, magiškais veiksmais¹⁴.

Raganos, kaip ir slibino, išvaizda pasakose mažai detalizuojama, tačiau iš įvairių pasakų galima susidaryti bendrą jos vaizdą. Paprastai tai bjaurios išvaizdos senė – kuprota, luoša, šluba, susivėlusė. Kitos būdingos fizinės ypatybės: dideli ilgi dantys, kartais tik viena arba daugiau negu dvi akys (raganos dukros – triakė, keturakė ir t. t.). Ji gali būti milžiniško ūgio, labai stipri. Kai kada, ypač vokiečių pasakose, raganos (ir jų dukros) būna gražios.

Kaip matysime, iliustracijose atsispindi visos minėtos raganų išvaizdos savybės, tik vienos dažniau, kitos rečiau. Beveik be išimties ragana vaizduojama kumpanosė arba ilganosė, nors pasakose apie tai nieko nepasakota.

Lietuvių pasakų ragana turi ir kitų pavadinimų: boba, kaulo boba, šlapbobė, bėda, žicžula, galiausiai – laumė ragana. Pastarasis dvigubas pavadinimas nėra atsitiktinis. Lietuvių tautosakoje laumė ir ragana turi nemaža bendrumo. Pasak Vėliaus, laumės vaizdinyje pastebimas ne tik sakmių, bet ir pasakų raganos poveikis¹⁵, o Kerbelytė mano atvirkščiai, „kad žmogėdra ragana pasakose pakeitė senesnę personažą laumę“¹⁶.

Nors lietuvių sakmių laumės traktuotinos kaip gamtos, vandens dvasios, savo išvaizda jos mažai kuo skiriasi nuo paprastų valstiečių. Jos įsivaizduojamos ir kaip pagyvenusios moterys, ir kaip merginos, kartais užsimenama, kad yra jaunos ir gražios. Viena iš minimų skiriamųjų laumių ypatybių – ilgi plaukai. Retai nurodomi atstumiantys, raganas primenantys laumių išorės bruožai: dideli dantys, ilgos purvinos rankos, geležiniai nagai.

¹⁴ Kerbelytė B. Pieną atimančios ir ant šluotos skraidančios raganos: fantastika ir tikrovė // Tautosakos darbai. Vilnius, 1997, T. 6/7, p. 61–73.

¹⁵ Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. Vilnius, 1977. P. 126.

¹⁶ Kerbelytė B. Ragana lietuvių pasakose ir sakmėse // Ragana lietuvių kultūroje mokslų konferencijos medžiaga. Šiauliai, 1997. P. 22.

Raganos ir laumės vaizdiniai tiek personažo pavadinimais, tiek funkcijomis, sąvybėmis bei atributais lietuvių tautosakoje kartais suartėja. Dar labiau tai pasakytina apie jų vaizdavimą iliustracijose.

*Laumė ragana gauruota,
Apsižergus ilgą šluotą.*

Kostas Kubilinskas

Pirmasis įsimintiną raganos kenkėjos paveikslą lietuvių grafikoje sukūrė K. Šimonis, iliustruodamas Giedriaus parengtas „Tautos pasakas“ (1928). Jo iliustracija pasakai „Karalaitė ir Saulės duktė“, vaizduojanti magiško bėgimo motyvą, susideda iš dviejų dalių: mažesnėje, apatinėje, vaizduojamos bėgančios herojės, didesnėje, viršutinėje – jas besivejanti ragana, pagrindinis šios iliustracijos personažas. Lekiančią raganą vėliau vaizdavo daugelis lietuvių pasakų iliustruotojų, ir šis motyvas tapo vienu iš svarbiausių kuriant jos vaizdinį. Šimonio iliustracijoje jau išryškėjo ir tie raganos išvaizdos bruožai, kurie vėliau buvo nuolat kartojami: kumpa nosis, užsirietęs smakras, palaidi plaukai.

Netrukus iliustraciją tai pačiai pasakai sukūrė Vytautas Jurkūnas, drauge su kitais Kauno meno mokyklos grafikos studijos mokiniais iliustravęs rinkinį „Seku seku pasaką“ (1932). Trijose jo nupieštos šios pasakos iliustracijose plėtojamas raganos paveikslas, dviejose iš jų vaizduojamas tas pats vijimosi motyvas. Pasakoje išryškinti raganos žmogėdros bruožai, ryšys su mirtimi (gyvena požemio karalystėje, užuodžia žmogaus kvapą, suėda iš už žando ištrauktą jo kulšį) netiesiogiai atsispindi ir jos išvaizdoje. Dailininko piešiamos kaulėtos raganos blauzdos su styrančiais gyvaplaukiais primena slavų pasakose paplitusį apibūdinimą „kaulakojė“ (*баба-яга – костяная нога*), o visa kaulaina jos figūra – lietuvių kaulo bobos pavadinimą; abu jie, pasak tyrinėtojų, asocijuojasi su skeletu¹⁷. Vaizduojami ir kiti tipologiniai raganos ypatumai – kupra, grobuonies nagai, ilga kumpa nosis. Vienoje iš iliustracijų ji lekia apsižergusi ne pasakoje minimą piestą, o grūstuvą, kitoje – kerta mišką, kuris pastojo jai kelią.

Jaunas iliustruotojas labai išraiškingai, lakonišku kontūru piešia dinamišką raganos siluetą. Judesio ekspresiją ryškina besiplaikstantys drabužiai, plevėsuojantys palaidi plaukai. Tik viena koja ji įsispyrusi į medinę klumpę (kita, suprask, pamesta). Kodėl dailininkas nupiešė kaip tik tokį žmogėdros paveikslą? Juk pasakoje vaizdžiai nusakomos tik raganos pasirodymo aplinkybės („šaltas vėjas pūstelėjo, žemė sudrebėjo, medžiai sutraškėjo“), o apie jos išvaizdą nėra nė žodžio. Ar tik aptartas ankstesnis Šimonio piešinys galėjo būti pavyzdžiu? Visai tikėtina, kad rinkinį „Seku seku pasaką“ iliustruoti savo mokinius paskatinęs Adomas Galdikas rodė jiems garsaus rusų pasakų iliustruotojo Ivano Bilibino, turėjusio tam tikros įtakos ir paties Galdiko iliustracinei grafikai, kūrinių. Kaip tik Bilibinas dar XIX ir XX amžių sandūroje vienoje „Gražio-

¹⁷ *Sauka D.* Lietuvių tautosaka. Vilnius, 1982. P. 168.

sios Vasilisos“ iliustracijoje yra įspūdingai vaizdavęs raganą, kuri savo bjauria žmogėdriška išvaizda, išsidraikiusiais plaukais, kaulėtomis, gyvaplaukiais apžėlusiomis rankomis ir atributais (piesta, grūstuvus) gana artima Jurkūno pavaizduotajai. Čia nekalbame apie meninių priemonių panašumą, nes lakoniškas Jurkūno piešinys labai skiriasi nuo detalios secesinės Biblino raiškos.

Atrodo, Jurkūno sukurtas ekspresyvus raganos paveikslas ir pagrindė tolesnę jos vaizdavimo tradiciją ne vieno lietuvių dailininko iliustracijose. Ne kartą ragana buvo piešiama vienplaukė, ilgais palaidais kaip laumės plaukais, ją charakterizavo dinamiška poza, ekspresyvūs judesiai. Demoniška judesio ekspresija ji gerokai skiriasi nuo daugelio raganų kitų Europos tautų, ypač vokiečių, pasakų iliustracijose.

Sakysim, įsitvirtino visai kitoks, statiškas Brolių Grimmų pasakų raganos žmogėdros paveikslas. Ji piešiama prie savo miško trobelės kaip raiša, sulinkusi senutė su lazda ar ramentais, skara ar kepuraitė pridengta galva. Šimtmetinė taip vaizduojamos raganos tradicija ypač ryški pasakos „Jonukas ir Gretutė“ iliustracijose, kurias sukūrė žymūs vokiečių, anglų ir kitų tautų dailininkai – Edmundas Evansas, Arthuras Rackhamas, Heinrichas Vogeleris, Ernstas Kreidolfas, Maurice Sendakas. Beje, visų šių iliustracijų prototipu galima laikyti Ludwigo Grimmo piešinį iš 1825 m. brolių Grimmų pasakų leidimo.

Sugretinę aptartąją Jurkūno raganą ir Konstancijos Petrikaitės-Tulienės laumę iš Zobarsko pasakos tautosakos motyvais „Brolių ieškotoja“ (1938) iliustracijų, matome daug bendra. Tiesa, Petrikaitės-Tulienės piešinys labiau detalizuotas, dailesnis negu Jurkūno, o pati laumė (rašytojo pavadinama ir laume raganėle) grakštesnė. Tačiau sprunkančios laumės ekspresija, platus šuoelis, plevėsuojanti suknia, plaukai, į visas puses erdvėje išsiskleidęs figūros siluetas kuria nemažiau raiškų antagonisto paveikslą.

Panašiai raganą pavaizdavo ir Vaičaitis Julius Kaupo pasakų knygos „Daktaras Krištukas pragare“, išleistos lietuvių karo pabėgėlių 1948 m. Freiburge, iliustracijoje. Tam pačiam ikonografiniam tipui priskirtinos ir dvi Salomėjos Nėries eilėraščio „Senelės pasaka“ iliustracijos, kurias šeštajame dešimtmetyje sukūrė Birutė Demkutė. Būdinga, kad ir poetė, vardydama bei glaustai apibūdindama populiariausius lietuvių stebuklinių pasakų personažus, mini kaip tik bėgančią raganą („bėga ragana per sniegą, nepalikdama pėdų“). Tikriausiai tokiu dinamišku pavidalu jos vaizdinys pirmiausia iškylo ir dažnu lietuvių skaitytojo sąmonėje. Labai išraiškinga Demkutės iliustracija Nėries kūrybos vaikams rinkinyje „Baltais takeliais bėga saulytė“ (1956). Dinamiško lekiančios raganos silueto išraiškumą čia sustiprina spalvos: balto žiemos miško fone tarsi liepsnos plaukstosi ugniniai jos plaukai.

Iliustruodama 1960 m. atskira knygute išleistą tą patį Nėries eilėrašį, Demkutė piešia kiek kitoki, bet nemažiau paveikų klumpėtos raganos paveikslą. Šį kartą dailininkė ryškina jos amžių, žilus, išsidraikčiusius plaukus, o veidą, rankas, kojas nuspalvina pamėkliška žalia spalva. Vaizduojamas ir maginis raganos aksesuaras – šluota.

Demkutės raganų aprangoje atsirado etnografinių kaimo moterų nešiosenos elementų. Būdingi kumpanosio veido bruožai ypač išryškėjo antrojoje iliustracijoje,

kur jis pasuktas profiliu. Beje, ir Šimonis, ir Jurkūnas minėtosiose iliustracijose irgi piešė raganą profiliu. Taip ją yra vaizdavę ir daugelis kitų dailininkų.

Makūnaitė vienoje „Saulės vaduotojo“ (1959) iliustracijų taip pat piešia charakteringus dviejų kaktomuša susidūrusių raganų profilius, nors pati ši scena anaiplo nėra konvencionali. Raganos vaizduojamos nebe judėjimo, o, atvirksčiai, staigaus sustojimo momentu, tačiau kuriamas nemažiau ekspresyvus vaizdas: jos net susirietusios nuo kibirkštis išskėlusio smūgio.

Ne visus iliustruotojus vienodai domina raganos paveikslas, net jei ji vaidina svarbų vaidmenį iliustruojamajame kūrinyje. Antai Makūnaitė ar Irena Žiluvienė net stambių pasakų rinkinių „Gulbė karaliaus pati“ (1963) ir „Gyvasis vanduo“ (1989) iliustracijose taip ir nesukūrė ryškesnių raganos atvaizdų.

Pasaką „Saulės vaduotojas“, be Makūnaitės, gausiai iliustravo Vanga Gedmantaitė minėtame Maskvos leidyklos „Raduga“ puošniai išleistame lietuvių, latvių ir estų liaudies pasakų rinkinyje. Dailininkė nuotaikingai pavaizdavo ir padedančią, ir kenkiančią raganas. Lietuvių iliustracijose (ir pasakose) apskritai reta ragana dovanotoja čia piešiama kaip didelė skara apsigaubusi paslaptinga senutė tauriu, vidinės šviesos nutviekstu veidu. Jos rankose švyti stebuklinių galių turintis siūlų kamuoliukas, už nugaros kitas raganos atributas – pelėda.

Per visą atlangą išskleistoje kompozicijoje išraiškingai vaizduojama į kuprą susimetusi ragana kenkėja ir kuojomis paverstos jos dukros. Iš tamsaus fono, juodo vandens gelmės išnirusi, raudonų atšvaitų nutvieksta senė dvelkia gūduma ir kerais. Išorinė raganos charakteristika – išsidraikę plaukai, kumpa, bemaž smakrą siekianti nosis, bedantė burna, išsprogusios akys, skeletą primenantį plaštaka bei tradicinis juodas katinas – atitinka lietuvių raganos vaizdavimo kanonus. Tačiau iliustracijoje nėra daugeliui ankstesnių raganos atvaizdų būdingos pabrėžtinis dinamikos. Atvirksčiai, įstrižainių slinktis kompozicijos centre ir nustumta į kraštą raganos figūra kuria srūvančio judėjimo ritmą.

Žinoma, ir anksčiau būta labiau statiškų bei apskritai kito tipo laumės raganos paveikslų. Domicėlė Tarabildienė vienoje Petro Cvirkos pasakos „Kvailutė ir laumė“ („Nemuno šalies pasakos“, 1948) iliustracijoje piešia vos savo trobelėje telpančią, išsikėtojusią, išsiviepusią, kudlotą milžinę, kurios įvaizdis atitinka liaudišką Cvirkos aprašymą: „prie stalo sėdi laumė, vienu pečiu prisišliejusi prie vienos namo sienos, antru pečiu – prie kitos. Kaire ranka visą stalą dengia, o apatinė lūpa – aslą siekia“). Kitoje tos pačios pasakos iliustracijoje stebuklingo bėgimo metu laumė jau išrodo kaip nykštukė tarp didžiausiais kalnais virtusių duonos kepalų. Hiperboliškai kaitaliodama dydžius, dailininkė siekia čia antžmogiškos antagonisto galybės, čia jo menkumo įspūdžio.

Nijolės Jatulytės iliustruotoje literatūrinėje Sonės Tomarienės pasakoje „Tinginė ir darbštutė“ (1970) irgi yra liaudiškas magiško bėgimo motyvas, vaikus vagianti ragana, juodas katinas, ožys ir šikšnosparnis. Tačiau žaismingai vaizduojama lazda pasirėmusi, snaudžianti ar ant ožio jojanti maža skarota senučiukė greičiau primena mi tą vakarietišką pasakų raganos vaizdavimo stereotipą.

Brolių Grimmų pasakų iliustracijų ikonografijai artimesnė ir ragana iš Kasparavičiaus iliustruotų Oskaro Milašiaus „Lietuviškų pasakų“ (1989), kurios ir pačios prisodrintos istorinio Vakarų kultūros kolorito. Milašiaus ragana – šimtametė senė, „aukšto rango burtininkė“, skraidanti į Valpurgijos puotas ant Brokeno kalno Harce. Jau knygos viršelyje matome ją su šluota, besileidžiančią prie savo trobelės. O ezoterine viduramžių dvasia alsuojančioje iliustracijoje ragana atlieka kažkokius maginius veiksmus.

Labai savitai Kasparavičius piešia laumes. Milašius savo pasakose apibūdina jas kaip dvasias, kurios „rodydavosi žmonėms, pasivertusios čia „garsiomis raganomis, čia jaunomis neregėto žavesio moterimis“. Dailininkas tarsi sulieja šiuos pasivertimus į vieną pavidalą, vaizduoja gražias nuogas moteris banguotais plaukais, bet su baisingomis arklio uodegomis. Beje, folkloristai spėja, kad tautosakoje, kai kuriais atvejais ir papročiuose, arklys bei jo dalys galėjo atsirasti iš jo, kaip toteminio gyvulio, suvokimo. Laumių nuogumą galima sieti ir su lietuvių tautosakoje jų, kaip mauduolių, vandens dvasių, prigimtimi, ir su sena europine raganų vaizdavimo tradicija (prisiminkime kad ir F. Goya'os ciklą „Raganavimas“), dėl etinių priežasčių nepriėjusia vaikų knygų iliustracijose. Kasparavičiaus piešinyje viena iš nuogalių (kaip ir minėtojo ciklo estampe) skraido ant šluotos, kitos dvi palinkusios prie lopšio: vogti naujagimius – vienas iš būdingiausių lietuvių laumių veiksmų. Nors jos vaizduojamos gamtoje, ant ajeriais apžėlusio kranto, čia pat trinasi ir naminis katinas – nuolatinis, bet nelabai senos kilmės pasakų raganos palydovas (yra jis ir Goya'os „Raganavimo“ estampuose).

Nemenką laumių raganų vaizdavimo tradiciją lietuvių vaikų knygoje naujai praplečia Birutė Žilytė spalvingose Kosto Kubilinsko knygose „Stovi pasakų namelis“ (1974) iliustracijose. Dailininkė stilizuotai perkuria ir sumodernina tradicinę ikonografiją. Kubilinskas pasakoje-poemoje „Bebenčiukas ir kvailutė“, kaip ir Cvirka to paties siužeto pasakoje „Kvailutė ir laumė“, kuria folklorišką raganos įvaizdį („Laumė ragana gauruota,/ Apsižergus ilgą šluotą“; „Laumės lūpa žemę siekia/Taršos kudlos nusidriekę“), o dailininkė išmoningai interpretuoja taupius poeto žodžius. Fantastiškose sudėtingos daugiaspalvės sandaros iliustracijose ragana vaizduojama vis kitaip, ryškinant tai vieną, tai kitą jos ypatybę. Pirmojoje Žilytės iliustracijoje kaip visada raganą nesunkiai atpažįstame iš vėjo draikomų plaukų, stambios nosies. Iš už kalvos padangėje kyšanti jos galva – tikros milžinės, palyginti su apačioje luotelyje žvejojančiu mažyčiu bebenčiuku. Išraiškinga ir scena kalvėje, kur ragana, paklojusi ant priekalo didžiulį liežuvį, kybo lyg skrisdama horizontalioje padėtyje. Panašiai styro jos plaukai ir šluotražis, vertikaliai išpaustas tarp kojų. Trečiojoje, bene pačioje originaliausioje, raganos interpretacijoje ji pūpsio prie krosnies lyg pėdas – tik akies kraštelis ir viena koja kyšo iš po uždribusių ugniaspalvių plaukų. Raganos plaukai šį kartą padeda perteikti ne grėsmingo lėkimo, vijimosi, o, atvirkščiai, nepavojingą ramybės, snaudulio būseną („Laumė snaudžia ir linguoja,/ Sesė grėbliu ją šukuoja“).

Tolesnėse keturiose iliustracijose dinamiškai rutuliojamas ne kartą dailininkų vaizduotas magiško bėgimo motyvas. Įveikdami kliūtis, bėga Bebenčiukas ir sesės, o

raganai kelią užtveria „kepalai kalnais iškilę“. Šį epizodą, kurį, kaip pamename, vaizdavo ir Tarabildienė Cvirkos pasakos iliustracijoje, Žilytė piešia itin išraiškingai: ragana kabarojasi kalnų tarpeklyje, ir, rodos, tuoj nugarmės į prarają kartu su piesta ir kalyte („Visą naktį lipo lipo/ O iš ryto – šlumšt – nudribo“). Šioje iliustracijų atlankoje yra tolimų kompozicinių sąsąukų ir su Šimonio trečiojo dešimtmečio piešiniu, kuriam ragana irgi buvo atidalyta nuo bėgančių herojų figūrėlių. Paskutinėje iliustracijoje matome niekingą raganos, bandžiusios išlakti ežerą ir susprogusios, galą. Šis jos atvaizdas bene labiausiai komplikuotas plastiniu požiūriu.

„Bebenčiuko ir kvailutės“ iliustracijose Žilytė piešia raganą įvairiose situacijose, skirtingomis pozomis – kybančią ar sėdinčią, gulščiomis ar apvirtusią aukštytyn kojomis. Tai suteikia jos atvaizdui kaitos bei dinamikos. Pasikartojanti išvaizdos detalė – iškištas liežuvis irgi vienoks yra kalvėje, kitoks lakant ežerą, dar kitoks raganai kabarojantis į kalną. Nestereotipinė, lyg prilipdyta, per pusę veido nutįsusi nosis konstruktyviai išsiskiria kaip svarbus išorinės charakteristikos elementas.

Dar neįprastesnės laumės (piktos „raganėčios“) paveikslas Kubilinsko poemos-pasakos „Devyni broliai“ iliustracijose. Dekoratyviai apibendrintame jos galvos ir plaukų piešinyje, pailgame, kaukę primenančiame veide yra kažkas rytietiška – lyg tolimesni aktorių ar samurajų plikais viršugalviais iš senųjų japonų medžio graviūrų reminiscencija. Tačiau kaip tikrą lietuvių pasakų raganą dailininkė piešia ją važiuojančią geldoje, kurią traukia degla kiaulė. Paskutinėje iliustracijoje prilipusi prie lekiančios, degutu išteptos kumelės laumė, kaip ir sprogstanti ragana iš „Bebenčiuko ir kvailutės“ iliustracijos, panašiai vaizduojama žemyn galva, taip pat įkypai komponuojama erdvėje.

Žilytė viena iš pirmųjų lietuvių grafikoje taip laisvai ir šiuolaikiškai įkūnijo archajišką raganos vaizdinį, įtraukė jį į sąlygiškos plastikos struktūras. Aštuntajame-devintajame dešimtmečiuose ir kiti dailininkai stengėsi kiekvienas savaip pavaizduoti šį tradicinį pasakų personažą.

Į unikalų fantasmagorišką Stasio Eidrigevičiaus meninį pasaulėvaizdį augte įaugo ir jo vaizduota ragana. Iliustruodamas liaudies pasaką „Devyni broliai ir jų sesuo Elenytė“ (1985), dailininkas kitaip negu Žilytė atskleidė lyriškesnį, su konkrečiomis lietuviško kaimo realijomis (miniatiūrinės medinės trobelės, valstietiški drabužiai) susijusį, bet nemažiau fantastišką šios pasakos pasaulį. Eidrigevičiaus laumės raganos veidas – ne sustingusi kaukė, o gyvas skirtingų jos būsenų atspindys – čia piktas, pagiežingas, čia veidmainingai meilus, čia paklaikęs iš siaubo. Įprastus raganiškus, įvairiais rakursais piešiamo senės veido bruožus porą kartų papildė išraiškinga naujovė – skirtingo dydžio akys. Plaukai čia tradiciškai draikosi, čia paslėpti po skarmalų skara. Dailininkui būdingos metaforiškos metamorfozės – raganos išsuktos pagalbininko kiškeilio kojos virsta pieno ir kraujo upėmis, o jos plaukų sruoga susipina su raudona išsiliejusio vyno srove.

Net trijose iliustracijose Eidrigevičius vaizduoja raganos bausmę – viduramžišką egzekuciją. Detalai piešia patį kaulėtą jos pirštų „prilipimą“ prie arklio šonų, kuria ir daugiau simboliškų lemtingo raganos ryšio su arkliais įvaizdžių.

Tais pačiais 1985 m. iliustruotoje E. T. A. Hofmanno knygoje „Aukso puodas ir kitos istorijos“ Eidrigevičius piešia su Vakarų tradicija labiau susijusį raganos burtininkės paveikslą. Tačiau nepasakytum, kad ir savo išvaizda, ir lopiniuotu apdaru ji nėra gimininga ir dailininko vaizduotai paprastai lietuvių liaudies pasakos laumei raganai. Kitaip negu Kasparavičius anksčiau aptartoje Milašiaus pasakos iliustracijoje, Eidrigevičius nė nevaizduoja daugybės magijos aksesuarų, kuriuos Hofmannas labai smulkiai vardija. Itin apibendrintas ir monumentalus raganos paveikslas ketvirtajame knygos viršelyje turi daugiau „eidrigevičiško“ keistumo: nepaisydamas realių mastelių, dailininkas jungia, regis, nieko bendra tarpusavyje neturinčius dalykus. Įtikinamai piešia, kaip milžinė ragana, apglėbusi kelis viduramžių miestelio pastatus, skambina varpu, užkabintu už jos danties.

Įdomūs ir Alfonso Žviliaus sukurti Žiezirbinės ir Pracapolės raganų paveikslai Antano Vaičiuliaičio „Pasakų“ (1989) rinkinio iliustracijose. Dailininkas savaip piešia tradicinius raganos bruožus. Ilga jos nosis, pūkų kepuraitė (plaukai?) ir mažos apvalios akutės primena paukštį. Vaizdžiai raganą apibūdina ir miško aplinka, knibždanti žvėreliais, paukščiais, varliagyviais, vabzdžiais. Neapsieita ir be tradicinio atributo – šluotos. Antraštinį „Pasakų“ lapą puošia originali ženkliška vinjetė, kurioje mažytę raganiukę ant savo sparnų neša juodas varniukas, nors ir ji pati turi savąją skridimo priemonę – šluotą. Ši, kaip ir plėvesuojantys raganos plaukai, ryškina judėjimo kryptį.

Panašioje miško-raisto aplinkoje vaizduoja raganą ir B. Leonavičius Vainilaičio „Bruknelės“ iliustracijose. Erdvioje panoraminėje skyriaus „Rasošventės naktį“ atlankoje tai tik mažytė figūrėlė, skriejanti ant šluotos, o „Raganos Piestos“ iliustracijoje ragana žiniuonė piešiama stambiu planu. Sprendžiant iš Vainilaičio teksto, Piesta yra padedančioji ragana, tačiau to nepasakysi pažvelgęs į kanoniškų bruožų (kumpa nosis, bedantė burna), lyg iš medžio išdrožtą jos veidą. Vaizduojama ji kaip stora kaimo boba, tik herojui dovanojamas aukso žiedelis spindi tarytum saulutė iškeltoje raganos rankoje.

Paminėtina ir Irenos Daukšaitės-Guobienės ragana iš „Vyuriuko“ serijos lietuvių liaudies pasakų be galo rinkinio „Buvo senis ir senutė“ (1989). Mažytė, paukštiška kumpanosės raganos ant šluotos figūrėlė čia tarsi simbolizuoja pačią pasaką. Todėl kiek padidinta ji iškelta ir į ketvirtąjį knygos viršelį.

Jinai ragana tikra!

Raganėlė jos dukra.

Salomėja Nėris

Kitą iliustracijose vaizduojamų raganų grupę sudaro pasakų apie pamotę ir podukrą antagonistai. Šiose pasakose konfliktas vyksta šeimoje, į kurią ateina svetimos giminės atstovė, pikta pamotė, skriaudžianti podukrą našlaitę. Drauge dažniausiai dar veikia pamotės dukra (dukros). Pamotės vadinimas ragana, laume ragana ar žiežula

gali būti tik moralinių jos savybių charakteristika, tačiau paprastai ji turi ir išorinių, raganoms būdingų bruožų bei funkcijų. Vakaruose iš šio tipo pasakų populiariausia ir daugybę kartų iliustruota yra „Pelenė“. Lietuvoje viena gražiausių ir dailininkų daugiausia iliustruotų liaudies pasakų iš pamotės ir podukros ciklo yra „Sigutė“ („Sesuo paversta į anti“) arba jos motyvais sukurti grožinės literatūros kūriniai. Tai originali ir archajiška lietuvių pasaka, išlaikiusi ryškius mirusiųjų kulto atgarsius¹⁸.

Pirmasis pasaką „Sigutė“ iliustravo Antanas Jaroševičius. Neditelė jo vinjetė įdėta Mato Šalčiaus prieš Pirmąjį pasaulinį karą pradėtos leisti „Mokyklos knygyno“ serijos „Pasakos, dainelės, mįslės“ penktu numeriu pažymėtoje knygutėje („Nykščiu-kas. Atvažiuoja meška. Sigutė“, 1913) kaip pasakos „Sigutė“ atsklanda ir viršelio iliustracija. Joje vaizduojama Sigutė, išlydinti brolių į karą, o pro drožinėtą kaimo trobos langelį žiūrinti kumpanosė senutė – pirmasis pamotės raganos atvaizdas.

Tos pačios pasakos motyvais sukurtą Salomėjos Nėries poemėlę „Našlaitė“ dekoratyviai iliustravo Paulius Augius-Augustinavičius. 1940 m. išleistos knygutės iliustracijose pamotės paveikslas tipologiškai artimas kitiems trečiojo–ketvirtojo dešimtmečių raganos laumės atvaizdams. Visur ji piešiama profiliu, ryškinant kumpą nosį, vėjo pašiauštus plaukus. Pabrėžtinai agresyvūs raganos judesiai, kai ji, mojuodama šluota, vaikosi kalytę, vilioja našlaitę į trobą, šoka su savo dukra.

Pokario metais panašia dekoratyvia, apibendrinta maniera Nėries „Našlaitę“ (1947) iliustravo Filomena Ušinskaitė. Iliustracijoms ji pasirinko tų pačių kaip Augius-Augustinavičius siužeto motyvų, kai kuriuos ir panašiai komponavo. Ušinskaitės pamotė dar raganiškesnė, siautulingesnė, labiau utriruotais veido bruožais, įvairesne veido išraiška, su didesne plaukų kupeta. Vienoje iliustracijoje ji tikra kaliausė išsprogusiomis akimis, ilgomis nelyginant pagaliai rankomis. Ekspresyviai dailininkė piešia degutu ištepto žirgo nešamą raganą plačiai išsibraikiusiais plaukais, kurie, teksto žodžiais, kaip sidabrinės gijos skraido virš laukų. Tokį raganos nubaudimo motyvą, iliustruodami šią ir jai giminingas pasakas, vėliau ne kartą vaizdavo ir kiti dailininkai (Žilytė, Sургailienė, Eidrigėvičius).

Ušinskaitės iliustracijos pokario spaudoje sulaukė kritikos kaip formalistinės, ir kitas, 1954 m. „Našlaitės“ leidimas buvo iliustruotas buitiskomis, natūralistinėmis O. Kirnaitės akvarelėmis, kuriose neliko nei pamotės raganiškumo, nei stebuklinių elementų.

Lietuvių vaikų knygų iliustracijų atgimimą septintajame dešimtmetyje po juodžiausių socrealizmo dogmų tarpsnio atspindi Surgailienės iliustruotas „Sigutės“ (1967) leidimas, kuriame dailininkė sukūrė dekoratyviai stilizuotus, liaudiškus pamotės ir podukros paveikslus. Jos iliustracijose tipiškas išorinio pamotės raganiškumo požymis – juodais kuokštais stirksantys plaukai.

Dar anksčiau Algirdas Steponavičius, iliustruodamas Kubilinsko eiliuotų kūrinių vaikams rinktinę „Varlė karalienė“ (1962), nemažiau dekoratyviai ir raiškiai pa-

¹⁸ *Seselskytė A.* Lietuvių stebuklinės pasakos apie pamotę ir podukrą. Vilnius, 1985. P. 120.

vaizdavo pamotę (pagiežulą žiežulą) ir jos dukrą (laumėčią, laumyčią). Pamotės įvaizdis iliustracijoje, kaip ir pačioje poemėlėje („Ant šluotos / Smaluotos, / Pašiaušus kaltūną, / Pagiežula / Žiežula / Spruko į liūną“), yra tradicinis ir sutampa su įprasta raganos charakteristika: ilgaplaukė, smailianagė, skrenda ant šluotos. Atsirado ir visiškai naujas antagonisto paveikslas – šleivakojė laumyčia, apsupta varlių ir driežų, patapsių iš jos keiksmų. Trečiam, 1979 m. „Varlės karalienės“ leidimui dailininkas sukūrė sumodernintą tų pačių iliustracijų variantą. Skrendančios raganos atvaizdas įgavo monumentalumo, plastinio sodrumo ir tapo labai įspūdingas. Pakito ir laumyčia. Vietoj poeto aprašytos iširdusios ir žliumbiančios pikčiurnos čia strapalioja karnavalinės linksmybės apimta būtybė. Trečiam „Varlės karalienės“ leidimui Steponavičius sukūrė ir, galima sakyti, naują, skulptūriškai monumentalų, hiperbolizuotą laumės iš eiliuotos pasakos „Joniukas aviniukas ir sesytė Elenytė“ paveikslą. Jos galva ir veidas šios pasakos iliustracijose, regis, virto viena nosimi, o plaukų kuode sužėlė medžiai.

Iš daugelio pamotės atvaizdų negalima nepaminėti dar kelių. Lidijos Glinskienės sukurtoje Mykolo Sluckio „Geležinagės“ (1968) iliustracijoje pamotė panaši į grėsmingą kaukėtą stabą. Nors jos poza statiška, bet žvairaakio veido išraiška, iškeltos plaštakos ir keistomis srugomis į visas keturias puses išdraikyti plaukai kuria didžiulės ekspresijos įspūdį.

Savotišką storos kaip pagalvė pamotės paveikslą sukūrė Vytautas Jurkūnas (jaunesnysis) Kazio Inčiūros eiliuotos pasakos „Piemenėlė Gedulė“ („Eglės žiedas“, 1985) iliustracijoje, pavaizdavęs ją vos ne balerinos poza, o tai sukelia humoristinį efektą. Juokingai išrodo ir pamotės dukterys, kurių kaktose knibžda trys, šešios, net devynios dailininko kruopščiai nupieštos akys. Jurkūnui (jaun.) apskritai būdingas humoristinis stebuklinių pasakų personažų traktavimas. Tai pasakytina apie jo raganą iš slovākų pasakų rinkinio „Mahulena aukso mergaitė“ (1983). Išraiškingai sukarikatūrinta ir ragana austrų pasakų rinkinio „Septynios starnos“ (1988) iliustracijoje.

Raganos paveikslas lietuvių iliustracijose įvairus ir išraiškingas. Dažniausiai vaizduojama pasakų ragana kenkėja – viena ar konfliktiško susidūrimo su herojumi scenose. Tiek atokiai nuo žmonių gyvenanti ragana ar laumė, tiek pamotė ragana turi daug bendrų išorinių požymių, atributų. Būdingiausi visų jų išvaizdos bruožai – stambi kumpa (ilga smaila) nosis ir išsidraikę (plevėsuojantys pavėjui) plaukai, paprastai neprisidengti jokių galvos apdangalų. Pastaroji ypatybė, suartinanti raganą ir laumę, itin būdinga lietuvių dailininkų sukurtam šio antagonisto paveiksliui. Raganą jie mėgsta piešti dinamiškose, dramatiškose situacijose, ne kartą vaizdavo magiško bėgimo ir vijimosi motyvą. Įvairūs dailininkai skirtingais laikotarpiais iliustravo pasaką „Sigutė“ ir pagal ją sukurtą Salomėjos Nėries eiliuotą pasaką „Našlaitė“, suteikdami raganiškų-laumiškų bruožų antiherojei pamotei. Apskritai galima teigti, kad lietuvių vaikų knygų iliustracijose susiformavo savitas pasakų raganos (laumės raganos, pamotės žiežulos) paveikslas, plėtojosi turtinga ikonografinė jo tradicija, kuri gerokai skiriasi nuo šio personažo vaizdavimo kitų tautų vaikų knygų grafikoje. Žymūs mūsų iliustruotojai – V. Jurkūnas, D. Tarabildienė, B. Žilytė, A. Steponavičius, A. Surgailienė, B. Leonavičius, A. Žvilius, S. Eidrigevičius, V. Gedmantaitė, K. Kasparavičius – yra sukūrę įspū-

dingų raganos atvaizdų, kurie žadina ne tik vaiko fantaziją, bet savo meniškumu kelia ir suaugusio skaitytojo bei žiūrovo susižavėjimą. Vertas dėmesio ir tas faktas, kad raganos motyvas tebėra gyvas ir naujai interpretuojamas ne viename reikšmingame dešimtojo dešimtmečio lietuvių iliustracinės grafikos kūrinyje.

Įteikta 1999 m. sausio mėn.

THE CHARACTERS OF FAIRY TALES IN THE CHILDREN'S BOOK ILLUSTRATIONS: A DRAGON AND A WITCH

INGRIDA KORSAKAITĖ

Summary

Illustrated folk tales and fairy tales by Lithuanian authors make a great and valuable part of children's books. Fantastic motifs and supernatural characters have inspired quite a few Lithuanian artists to depict them in graphics.

The present article is concerned with fantastic characters antagonists – dragon and witch represented in the Lithuanian children's books illustrations. In stories the character traits of these antagonists are usually described in a very laconic way, however, in illustrations, a rich and distinctive tradition of their representation has developed.

The article has outlined the genesis, development, localization and controversial meaning of archaic images of a dragon and a witch. The author has tried to determine the relationship of the dragon found in book illustrations with the iconography of this motif in Lithuanian folk art. Although the image of the dragon created in Lithuanian children's books is rather varied, but it is not original enough to transcend its traditional representation.

Various pictorial representations of the dragon in works by A. Vaičiatis, J. Steponavičius, R. Viesulas, A. Makūnaitė, V. Valius, A. Surgailienė, B. Leonavičius, I. Žvilivienė, K. Kasparavičius, etc. have been discussed. Most often the illustrations depict the dramatic moment of the protagonist's fight against the dragon. The motif of the dragon chasing nine-brothers'sister is also rather common (this hero is very popular in Lithuanian folk tales).

The book jackets and covers also quite often carry a decorative picture of the dragon which is one of the most distinguished elements of fairy tales fantasy.

In Lithuanian children's books a rather unique picture of the witch (a fairy or a stepmother) has formed. At the same time a peculiar traditions of its representation has developed which is rather different from that found in children's book illustrations of other nations.

Most often Lithuanian artists choose to depict a witch who is a wrongdoer. Very seldom one can come across a positive, helpful witch. The most common physical appearance of the Lithuanian witch is like this: a big crooked (long pointed) nose, and loose hair hanging about and soaring in the air. As a rule, she is bareheaded. The clothes of the witch include some ethnographical elements. Moreover, the witch is most often represented in dynamic dramatic situations. The magical motif of running-chasing is also common. In illustrations one of the most fabulous features of the witch is her ability to rush and fly. In these cases a broom is the most common attribute.

The expressive representations of the witch created by V. Jurkūnas, D. Tarabildienė, B. Žilytė, J. Steponavičius, A. Surgailienė, B. Leonavičius, A. Žvilius, S. Eidrigėvičius, V. Gedmantaitė, K. Kasparavičius, etc. have been discussed in the article.